

ПРОМЕНЛИВА, РАЗНООБРАЗНА, МНОГОЛИКА

Това, че творчеството на Маргьорит Юрсенар е останало до този момент неизвестно у нас, не е нито пропуск, нито резултат на случайно недоглеждане. То трудно се определя с установените мерки за литература, затова и за френския читател остава необичайно. Юрсенар е авторка на осем романа, на есета и автобиографични книги, на пиеси и стихове, превежда на френски Вирджиния Улф и Хенри Джеймс, Кавафис и старогръцка лирика. Между най-добрите ѝ творби до „Адриан“ се нарежда един друг роман, „Черната магия“, получил в 1968 г. френската литературна награда „Фемина“. В 1971 г. нейната родина Белгия я отличава с членство в „Кралската академия за френски език и литература“. В 1980 г. тя влиза във Френската академия — първата жена под купола на „Ке д'Онти“, приета след бурни дебати и с незначително мнозинство. Някои от аргументите против нейното членство разкриват извънлитературните функции, които има Френската академия. Роже Пейрефит например е недоволен от белгийското произношение на писателката и от това, че в едно свое интервю тя поставя Франция на четвърто място като възможната страна, в която би се поселила. Друг академик заявява, че не би гласувал за жена, а още по-малко за нея, понеже „била чела прекалено много, за да пише добре“.

Ако тия аргументи имат разумно основание, то трябва да се търси в космополитизма на Юрсенар, в недостатъчно френската физиономия на нейното творчество, определена до известна степен от обстоятелствата на живота ѝ. Родена в Брюксел от баща французин и майка белгийка, тя от малка живее на различни места — в Англия, във Франция и Италия, в Швейцария и Гърция. Десет години в Атина, после далече на Изток — Юрсенар има възможност да изучава от натура разнообразните форми на човешкия живот. От 1939 г. тя живее в САЩ на различни места. Най-после в 1950 г. открива мястото, където се заселва за десетилетия — един остров на северозточния бряг на страната. Би могло да се помисли, че там се укрива от проблемите на деня. Но тя често напуска острова, за да участва в протестни движения, в манифестации и походи. На острова я привлича природата, а от континента я отблъсква снобизмът на големите западни културни центрове.

Не по-малко неконвенционален от живота ѝ е нейният път в знанието. Учила с частни учители и сама, Юрсенар натрупва огромна ерудиция в областта на историята, литературата и философията, познания систематични и както личи от „Адриан“, преживени. Особено я привлича античният свят, на който тя посвещава години на упорит труд, за да достигне до адекватното му познаване. И все пак античността е една от многото посоки на нейното пътуване в миналото и съвременността. Също тъй изчерпателно Юрсенар се занимава с източна философия, с историята на негърското движение в САЩ, с ренесансовата астрология и магия. Изборът ѝ не се диктува от мода, нито се ограничава от навичите

на някой културен център. Тя не крие, че приповдигнатият тон на парижкия културен живот ѝ е чужд. Затова нищо чудно, че в Париж я смятат за недостатъчно талантива. Тъй бива означено на литературнокритически език нейното своенравие.

Всъщност ако липсата на достатъчно френски елементи в творчеството на Маргьорит Юрсенар е подбуждала критиците ѝ, те не са съвсем прави. Защото писателката следва не един френски модел. Тя върви в стъпките на Флобер, що се отнася до трупането на знания и упоритото въплътяване в реконструирани сенки от миналото. Пруст е нейният образец за оживяването на потъналите в забрава лични усещания и представи. Нима Стендал не я предхожда в неодобрението на парижкия литературен живот? В своя коментар към „Мемоарите на Адриан“ Юрсенар следва Расин и не е нужно особено вглеждане, за да се открие в разсъжденията ѝ за собственото творчество присъствието на афористичния скепсис на Паскаловите „Мисли“.

Но тия модели не облекчават прегрешението към френската традиция. Писателката ги следва не защото са френски, а защото са пригодни. При това тя ги следва съзнателно и още нещо — свързва ги с други, нефренски. Нейният Пруст е обогатен с практиките на медитиращия йога-индус и поетическия опит на Рилке. Също като своя герой Адриан, съзнателно развиващ в себе си достоинства на цезарите, живели до него, Маргьорит Юрсенар съзнателно ползува широкия регистър на човешкото наследство, желяейки да влезе в контакт с много явления и разни времена. Тя не просто обича многообразието на света, но и върва в неговата познаваемост. А понеже познанието е преживяване, Юрсенар знае, че ѝ се налага да бъде многолика, за да улови обективното в неговите тъй пъстри прояви.

Адриан се учи да бъде многолик и многосъщностен — това, разбира се, е опитът на самата Юрсенар, която упорито приучва своето „аз“ да се вмъква в разни лица, за да може да познава разнolikата обективност. Тя още от млада се опитва да постигне това със средствата на литературата. Един ранен роман — „Алексис, или трактат за напразната борба“ (1929 г.), носи белезите на търсения в тази посока — Юрсенар вече се опитва да гледа с очите на Адриан. Сюжетът обаче е прекалено частен и еднопланово психологичен. Обективността е стопена в интимния свят. Както сама споделя писателката, за удовлетворяването на подобна амбиция е нужен отстъп от малкото свое, който не е по силите на младата възраст. Именно за откриването на мярката между преживяване и обективност помага на Юрсенар освен набраният личен опит и още един отстъп — историческият сюжет.

Историята на Адриан предоставя възможност на писателката да осъществи в полето на римския сюжет ред срещи, свързвания на взаимно оглеждащи се и тълкуващи се явления и образи. Може би творческото основание да изпитва симпатия към този император действително е пацифизмът му, защото мирът е условие за резултатни срещи, които завършват с познание и взаимно проникване. Юрсенар заявява, че не би се интересувала от частния живот на Адриан, ако той не бил умиротворил империята. Но сигурно и обратно — без частния живот на императора едва ли би била изтъкувана добре неговата обществена дейност. Машабите на императорската власт проблематизират интимния свят на Адриан.

Това е също среща на две основни страни на човешкото същество, които се доближават внимателно една към друга за ползотворно взаимно разкритие също тъй, както времето на Адриан и времето на Юрсенар се срещат в полето на Адриановия мемоар, за да се проблематизират взаимно.

Римските императори са като фигурите на гръцките митове — вече готови герои, отдавна изработени марionетки, които остава само да се задвижат. Особено като се има пред вид колко добре документирана е римската история, става разбираемо защо тя така често снабдява със сюжети историческия роман, тази невежествена история, пригодена за масов вкус, чиято задача е да направи публично достойние подробностите от частния живот на изтъкнатата личност. Колкото по-странни са тия подробности, толкова по-добре е означено изключителното положение на изтъкнатата личност и толкова по-съблазнително става то за читателя, несъзнателно домогващ се до него. Римските императори отдавна обслужват тази нужда на масовия вкус — още от времето на Светоний. Е, на някои императори е провървяло повече. Чрез Робърт Грейвз у нас стана изключително популярен Клавдий, Нерон също шестува чрез един роман, Октавиан не е между неизвестните, да не говорим за Юлий Цезар. Един достоверен Юлиан, известен и на български, е построил Гор Видал много години след един недостоверен от Мережковски. Тази тема не може да се изчерпи набързо. Разбира се, има и императори, които не са привлекли никого.

Адриан не е между предпочитаните герои на историческия роман с римска тема. Изтъкнатата политическа личност, той има и биографи, както се осведомяваме от бележките на авторката, и още повече изследователи на разни страни на неговата дейност. Край Адриан има повече обществени събития, но нито въстанието на Бар Кохба, нито филелинството на императора се поддават на романно тълкуване. А и любовната му история не е от тия, за които може да се фабулира направо.

Но дали „Мемоарите на Адриан“ е исторически роман? Бих искал да мога да чета книгата, без да се питам какъв е нейният жанр. Колкото до Юрсенар, тя не е успяла да пише, без да отговаря на този въпрос. В нейния коментар е казано: „В наше време романът поглъща всички останали литературни форми; човек е почти принуден да го използва. Това изследване на жизнената съдба на един мъж, който се е наричал Адриан, би било трагедия в XVII век и есе по време на Възраждането.“ Както се разбира от това изказване, „Мемоарите“ са роман и същевременно изследване. Според Юрсенар литературните жанрове са преходни исторически форми, обслужващи подобни изследвания. Кой знае — може би по-ефикасни от научните.

Бягаща от определени литературни течения и стилове, писателката изпитва резерви и към романа, тази по-скоро неизбежна, отколкото желана съвременна жанрова форма. Изглежда, за да се измъкне от нейната принуда, в началото на библиографските си бележки тя определя тъй жанра на произведението — „Мемоарите“ са романизирана биография в първо лице, доближаваща се до романа и затова допускаща подкрепата на документални факти; от друга страна обаче, тази книга се доближава до поезията. Като се възползва от фактичестката достоверност и измислица-

та, тя се колебае между полюсите на поезията и прозата, за да постигне първо по-висока историческа достоверност, а след това и друга, още по-висока, свързана с общочовешката жизнена авантюра, която според Юрсенар все пак остава независима от конкретните исторически обстоятелства.

Твърде калейдоскопичен е жанрът на „Мемоарите“ и затова много взаимноизключващи се твърдения биха били верни при определянето на тази книга.

Не малък принос за особената ѝ природа има съвестното пренасяне на редица реални вътре в нейния свят. Флегон, Светоний и Ариан са действителни лица от антуража на Адриан. Физиономията им е възстановена от авторката по съчинения, които са достигнали до нас. Пантеонът, вилата в Тибур, изображенията на Антиноя са не по-малко действителни и не по-лошо опазени. Ловът на лъвове, макар и изваден от поетическо произведение, е съвсем реален. Но всичко това не просто е пренесено в „Мемоарите“. Тия факти са вътрешно осмислени от Юрсенар, а после са стопени в общия фон, който прави да изглеждат достоверни реконструираните обществени и частни отношения на Адриановото време, настроенията в Рим, в Мала Азия и Ерусалим. В този смисъл „Мемоарите“ са стопроцентова история, а тяхната създателка — изследовател-историк, начетен и верзиран анкетър на стореното от други изследователи. Като върши това отвътре, както ни призовава в своите творчески изповеди в края на книгата, като съединява пръснатото и отделното, за да му придаде единна физиономия, тя прилича на големите пионери на римската история от миналия век — на Нибур и Момзен. И наистина книги като „Мемоарите на Адриан“ днес като че ли довършват онова, което остава ненаписано в необщителните кабинетни истории на нашата съвременност.

Както научаваме от самата Юрсенар, в тази книга е търсено нещо повече от историческа достоверност. Макар и да възстановява мислено личната библиотека на Адриан и да се опитва да чете с негови очи, авторката не просто реконструира действителните мемоари на императора, за които се знае, че са съществували. Тя е убедена, че не може да стане действителния Адриан, нито пък го желае. От друга страна и тия мемоари не биха могли да бъдат написани от истинския император. Във фигурата и историята на Адриан Маргьорит Юрсенар е събрала два исторически опита — на римското минало и на своето настояще. В получения особен продукт всеки от тях служи за език, на който се говори за другия. Адриан е илюзия, позволяваща да се наблюдава ефикасно и Юрсенаровата съвременност, и действителното време на Адриан, познавателно пригодна илюзия. При това тя е систематична. В „Мемоарите“ е налице философия — особена, действена, отблъскваща или увличаща, но цяла. Маргьорит Юрсенар отново заявява: „Човек пише, за да обори или защити един светоглед, да даде определение на собствения си метод.“

А този метод е „потапяне в едно преоткрито време“. Затова според писателката не съществува жанрова граница между „Война и мир“ на Толстой и „В търсене на изгубеното време“ на Пруст, няма исторически и психологически роман, има само роман. Но опитът на „Мемоарите“ поставя под въпрос и това утвърждение. Поради амбициите да обхване многообразния свят на

човешкия опит съвременната литература разрушава границите между жанровете, показвайки предпочитание единствено към многоликата форма на романа. Но дали той притежава ясно очертаеми граници и дали не е по-точно да наричаме просто текст съвременния роман, това всеповеденческо създание, което може да носи и наука, и поезия, което развлича, осведомява, изобразява.

Ако ѝ липсваше историческият коректив, Юрсенар сигурно би се изразявала волно и рушително като Джеймс Джойс. Но погледът назад хвърля върху нейния роман кроткото покривало на класиката, вкарва в руслото на минали форми буйния поток на текста. В противовес на експериментите в съвременния роман в „Мемоарите“ не са оспорени правата на традиционното слово, а още по-малко на мисленето. То е толкова открито, толкова изнесено напред, че читателят започва да се колебае дали не държи в ръка особен вид философско четиво.

Свързвайки съвременната романност с античната форма, Маргьорит Юрсенар е осъществила още една среща — на два различни художествени опита. Формата на повествованието в „Мемоарите“ на пръв поглед е съвременно свободна, но всъщност тя е и достатъчно антична — своята писмена изповед Адриан предназначаваша за осиновения от неговия наследник Антонин седемнадесетгодишен Марк Аврелий. Този античен начин на диалогично изразяване има твърде дълга история. Още Хезиод съветва в стихове своя брат Перс, по-късно Теогнид — своя любимец Кирн. Сякаш адреса моралните си размисли до Луцилий. Дори риториката на Квинтилиан има адресат и обемистите Плутархови биографии са предназначени за синовете на един приятел, към когото писателят от Херонея често се обръща поименно.

Това, че и Адриановите „Мемоари“ са писмо, не е просто игра на автентичност, изпълнена от познавач на духа на античната словесност, а един вид опора в реалното предназначение на текста, във възможен реален адрес, което освен че придава достоверност на книгата, я обгръща и с ореола на идеал. Защото съвременните литературни текстове наистина страдат от липса на реално предназначение.

Реалното предназначение в случая е в предаването на собствения опит. Императорът епикуреец поучава бъдещия император стоик. Или по-точно Адриан, образът на многообразието, се опитва да разгради Марк Аврелий, образа на аскетизма и на основния принцип. Съвременните измислени мемоари на Юрсенар допълват и спорят с автентичните на Марк Аврелий. Историческа истина е, че Адриан избира за свой наследник кроткия сенатор Антонин и му налага неговите наследници в лицето на Луций Вер и Марк Аврелий. Но макар това да е вероятно, измислица е, че императорът забелязал аскетизма на младия Марк, опасното отделяне на духа от тялото, и се опитал със своите мемоари да атакува един вид предварително неговите знаменити „Към себе си“, където се твърди, че любовният акт е смесване на две слюнки. У Адриан тялото не е противопоставено на духа и не е унижено с подобни формулировки. Напротив, то е нещо богато и стабилно, често дори по-съвършено. „Моят ум, твърди Адриан, притежава само малка част от преработващите способности на тялото.“ По този начин Адриан, последният античен по античному човек, спори с бъдещото разделение на тяло и дух. Спорът с бъдещето е изразен и

във формата на неговите мемоари — те са адресирани към един конкретен друг. Истинските мемоари на Марк Аврелий са вече разговор със себе си, а тия на Августин два века по-късно са отправени към абстракцията на бога.

Освен диалогичността в жанровата форма, която използва Юрсенар, е запазена и автентичната свобода на античния мемоарен стил. Ако решим да преведем на любимия на Адриан елински това „мемоари“, ще трябва да кажем *μνημῆματα*. А то означава както спомени, така и напомняне, както скица, така и летопис, означава също разбор, анализ и коментар. Многообразните и свободни *Μνημῆματα* с лекота биха включили в себе си и кратък разказ, и разсъждение, и поетична дефиниция като прекрасното определение на тялото (скрито опровергаващо едно у Марк Аврелий) — „това устройство от мускули, кръв и кожа, този червен облак, чиято душа е светкавицата“. И те наистина го включват. Тъй Адриановата многоликост е утвърдена не само пряко и открито във възгледи и нагледно в житейски ситуации, но и във формата на античния мемоар, възстановена от писателката както и всичко друго отвътре и представена като нов лик на многоликия съвременен роман.

Много срещи е осъществила Маргьорит Юрсенар в изповедния мемоар на този велик обикновен Адриан, съществувал реално, но и достатъчно въображаем очевидно, за да продължи да съществува. Особено значително между тия срещи е взаимопроникването на два реда идеи — на античната пластическа неразчлененост на тяло и дух и на съвременната екзистенциална философия и интуитивизъм, искащи да преодолеят пропастта между духа и тялото. Невъзможно е да се отдели двете от съвременното в мислите на Адриан в тази насока. Той цитира Платон, скрито го опровергава, а още по-скрито ползува Бергсон и Сартр. Проблематиката около смъртта и болестта, която занимава императора, не възниква само от личния опит на Адриан—Юрсенар. Тя влиза в една съвременна традиция, тръгваща от Ницше и завършваща във философията на екзистенциализма. От друга страна, в този кръг от мисли има нещо стопроцентово римско, епикурейско, долавя се един тон на опитна, малко тъжна изтънчена мъдрост, така добре познат по стиховете на Хораций.

Едновременно модерен и римски, опитът на Адриан ни се представя нагледно в конкретността на определена житейска съдба. Така че нито мислителната система, която го организира, нито неговите съставки се чувствуват като нещо самостоятелно. Събрани в калейдоскопа на толкова събития и преживявания, тия съставки продължават да се множат и извън книгата в излъчените внушения. А това на свой ред е постигнато благодарение на високата доза преживяност на модерноримския Адрианов опит в личния свят на авторката. Тъй едно модерно усещане за човека, оприличено на едно историческо, доведено до авторовия опит и раздвижено в мъртвата биография на този „обществен“ герой, благодарение на творческата процедура е направено разбираемо и за широкия читателски кръг, подготвено е за още по-достоеен живот.

Осъзнатостта е един от характерните белези на модерния творчески почерк. Твърде често съвременният писател е литератор, който умее да се гълкува. Маргьорит Юрсенар също се гъл-

кува. Тя добавя към „Мемоарите“ изповедта на написването им и намалява по този начин усещането за художествена илюзия, накарнава чистата самостоятелност на затвореното в себе си произведение. Но същото Юрсенар прави и вътре в хода на повествованието. На едно място Адриан казва: „Поетът тържествува над шаблона и налага своята мисъл над думите с цената на почти толкова продължителни и неотстъпни усилия, каквито бяха моите императорски начинания.“ Това е гласът на самата Юрсенар, тълкуване на собствената творческа ситуация посредством оприличаването ѝ с друга сходна — художественият труд е борба с автоматизмите на всекидневната реч. А от това следва, че и художественото постижение не разчита на илюзията, на отдавна приетата и рядко истински дискутирана измама на произведението, утвърждавана чрез особеното разположение на начало, среда и край — като при много други модерни повествования крайът на „Мемоарите“ е определен от смъртта на героя, от крайната възможност да звучи неговият глас. Според Юрсенар художествената сполука се дължи на оригиналната среща на разкъсани, отделни, незначещи единици действителност. Затова тя не пази илюзията на произведението, нито крие творческите си основания. Колкото до произведението, то е по-ефикасен тип словесен изказ. Но самото изказване, осъзнаването чрез възпътване и среща на отделното и разкъсаното могат да се извършват и по друг начин. Така че Юрсенар не абсолютизира възможностите на литературата.

Мен ме привлича това съчетание на модерна осъзнатост и немодерно непреувеличение на възможностите на литературата. Но ако е вярно, че литературата не допуска обяснения докрай и представлява в крайна сметка красиво, навременно и подходящо отлагане на едно свръхобяснение, „Мемоарите“ на Юрсенар би трябвало да изглеждат доста нелитературни — в тях има силна тяга към свръхобяснение. И все пак обясненото от Адриан за Марк Аврелий или за нас не е лишено от перспективата да се обясни наново от друг за друг, да се опита в нов вариант и в нова конкретност. По всичко личи, че не разкритата истина, а възможността да бъде преживяна от някого, новата необходимост от нея поставя началото на новия литературен текст.

Не се наемам да твърдя, че „Мемоарите на Адриан“ са „голяма литература“. Голямата литература е отдавна утвърдена представа и вероятно тази книга не се помещава в нея. Може би самата Юрсенар е избягвала нейните очертания, може би в името на някаква нова „голяма литература“. Но доколкото според общоприетата представа „голямата литература“ утвърждава ценностите на човешкото или, както обичаме да казваме, на хуманността, „Мемоарите на Адриан“ влизат в нейните граници, те също утвърждават. И сигурно думите на Адриан „още вярвам, че можем да бъдем съпричастни към живота на другите“ могат да се разбират и по-общо като принципно утвърждение на възможността да се общува и познава. Това би трябвало да ни стигне, за да приемем книгата на Маргьорит Юрсенар.

БОГДАН БОГДАНОВ